

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻԻ Ը.—ՇՐՋԱՆ Ժ.

ՏԱՐԻ Ժ.—ՕԳՈՍՏՈՍ 31.

ԿՐՆԱԿԱՆ

ՀԱՅՈՑ ԵՎԵՂԵՅԻՈՅ

Ի ԳԵՂՈՒԿԱՆՈՒԹՆԷՆԷ ՏԵՍԸԸ ԱՐԳԻՒՆՔԸ.

Ա.

Գաղթականութիւնն ինքնին կարգէ իւր իսկական նշանակութեան եւ արդեանց ինչ լինելը, հետեւաբար հեշտ իմանալ՝ թէ զայն կատարելոյ համար որքան եւ որպիսի միջոցներ՝ տաժանելի նեղութիւններ եւ տառապանք՝ վտանգաւոր փորձանքներ՝ հիւանդութիւնք՝ մահ եւլն զուգընթաց կրնկերակցին գաղթականութեան մատնուած կամ գաղթականութեան ելած անձանց հետ:

Գաղթականութիւնն այնքան վտանգաւոր՝ ծանր՝ դառնալիշտ եւ մահատիւն չլինիր՝ եթէ հանգարտութեամբ՝ կանխապատրաստ հոգածութեամբք եւ

խաղաղ ժամանակում կատարուի. Իսկ ընդհակառակն՝ որքան աւելի վնասակար՝ վշտալի եւ վտանգաւոր կլինի եթէ խառնաշփոթ ժամանակում՝ դառնագոյն անցից միջոցում եւ յուզեալ տեղերում կատարուի: Այք որ ականատես՝ եւ աւելի ճիշտը խօսելով՝ անձամբ փորձառու եղած են՝ շատ լաւ գիտեն եւ կհասկանան գաղթականութեան դառնալիշտ հանգամանքը եւ հետեւանքը:

Երբ մարդիկ յուսահատական այլ եւ այլ անցքերէն ստիպուին ի գաղթականութիւն գիմելոյ, այս ինքն հարազատ կրօնի՝ լեզուի՝ ազգութեան՝ եւ ազգային նուիրական յատկութեանց գէմ՝ օպառնացող վտանգներէն եւ բռնութիւններէն ազատուելոյ համար՝ գաղթել մի այնպիսի ազատ երկիր եւ պետութեան իշխանութեան վայր՝ ուր մարդկան նախամեծարելի նուիրական եւ վսեմ եղած վերոյիշեալ պարտաւորութիւնքը եւ յատկութիւնքը անբռ-

նաբարելի կերպով եւ խղճի հանդարտութեամբ հնարաւոր լինի կատարել եւ վայելել, եւ ահա այն ժամանակ աւելի յարմար միջոց եւ փրկութիւն կըընորհէ գաղթականութիւնն, եւ գաղթականն աւելի մխիթարութիւն կըգայ քան թէ ենթակայ եղած տառապանք եւ վիշտերը կ'ըլլէ՝ թէեւ կրնայ լինել որ Եգիպտոսի «Եւ Կարգը յիշողներուն նման անձինք եւս մի քանի հատ գըտնուին:

Յիրաւի որքան աւելի դառն է բուն հայրենիքը*) հեռանալ եւ գաղթել այնպիսի երկիր եւ հեռու տեղ՝ յորում շատ քիչ անգամ կ'յաջողի ակնկալեալ ապահովութիւնը՝ եւ հանգստութիւնը գտանել, թէ եւ մինչեւ փոխադրուելոյն եւ տեղաւորուելոյն վերջանալը եւ սկսած գործոյն բարի արդիւնքները ձեռք բերելը՝ որքան ձախորդութիւնք՝ անձնական եւ նիւթական կորուստ եւլն կրած կ'լինի, զորս հազիւ կ'մոռանայ երբ հետզհետէ յաջողութիւն եւ հանգիստ վայելէ: Իսկ հարազատ հայրենեաց մէջ մերձակայ տեղեր փոխադրուիլը համեմատաբար երկու չարեաց վոքրագոյնն է:

Ասացի երկու չարեաց վոքրագոյնն է. վասն զի դարձեալ իւր հայրենեաց մէջ լինելը՝ գէթ հարեւանցի կերպով գաղթելիք տեղը իմանալը եւ կրկին արենա-

կից ու կրօնակից ազգակցաց մէջ փոխադրուած գտնուիլը՝ գաղթականութեան նեղութեանց՝ տառապանաց կարճատեւ լինելը՝ գնացած տեղում իւր ազգակիցներէն բաւական նպաստ՝ օգնութիւն եւ մխիթարութիւն գտանելը մեծ զիւրութիւն եւ սփոփանք է, եւ առաջնոյն հետ համեմատելով՝ արդարեւ այս տեսակը թեթեւագոյնն է, մինչդեռ օտար եւ հեռաւոր երկիրներ գաղթելով՝ չգիտեն թէ ուր կերթան, օգը՝ ջուրը եւ արդիւնաբերութիւնը ինչ է, թողումք յիշել այն ամենը՝ թէ տարուայ չորս եղանակէն ո՞ր միջոցում եւ ի՞նչ վիճակով կ'գաղթեն, եթէ աղքատ են՝ որքան խնամք կըգտնեն, նեղութեանց եւ եղանակներուն չտանելով՝ թշուառ դրութեամբք եւ խառն հիւանդութեամբք որքան մարդիկ մահուան զոհ կերթան եւ գաղթականներէն որքան մարդիկ գէթ իւր կիսակենդան ողջ կ'մնան եւլն, եւլն:

Բ.

Եղան ժամանակներ եւ ոտիպողական աւիթներ՝ որ մեր Ազգէն եւս հատուած հատուած գաղթականութիւնք ելան եւ գնացին մերթ բուն հայրենիքում եւ երբեմն օտարայլ եւ այլ տեղեր դանազան պատճառներով, եւ այն գաղթականութիւններէն մեծ մասը աւամայ եղած է, այս ինքն իրեւ գերի եւ բարբարոսական միջոցներով գաղթեցուցած են զՀայս:

Նկատելով եւ դատելով մեր ազգային եւ եկեղեցական պատմութեանց

(*) Ո՞վ որ և՛ արագ որ սեփական հայրենիքէն չունի կնշանակէ թէ՛ «Եւ Կարգը յիշողներուն նման անձինք եւս մի քանի հատ գըտնուին» — Բացառութիւնը անշան է:

մէջ գաղթականութեանց նկատմամբ գրուած տեղեկութիւնքը եւ նոյն իսկ մեր օրերում կատարուածը, կտեսնեմք որ հաղիւ մի քանի անգամ պատահած եւ առիթ եղած է՝ որ մեր լեզուի՝ ազգութեան՝ կրօնի եւ ազգային յատկութեանց ապահովութեան համար Հայք ստիպուած են գաղթել ուրիշ տեղեր, իսկ շատ անգամ ղՀայոս գաղթեցուցած են բռնութեամբ իբր գերի, եւ ծայրագոյն բարբարոսական միջոցներով տարած են այնպիսի տեղեր՝ որ օտար եւ հեռու մի հայրենիք է՝ ուր երբէք չէին ուղէր երթալ, վասն որոյ մերթ բազումք երբ միջոց կգտնէին՝ անտի զանխաբար խոյս կտային եւ կվերագառնային հարազատ հայրենիքը:

Երբ գաղթականութեանց հեղինակներուն փաստաբանութեանց հաւատամբ, ոչ միայն Արծրունեաց, այլ նաեւ Շահ-Աբասին եւ այլոց նպատակը պիտի գրտանեմք բարի. — բայց որո՞ց համար. — թէ եւ նոքա կասեն՝ իբր զի ժողովրդեան փրկութեան եւ օգտին համար նոքա նեղութիւն յանձն առած եւ գաղթեցուցած են զժողովուրդն, իսկ ոմանք մինչեւ անգամ կրկեղծեն՝ թէ ժողովուրդն ինքնին ցանկացած՝ խընդրած եւ գաղթած է:

Հաւատամք:

Շատ երկար կլինի եթէ նկարագրեմք եւ բացատրեմք գաղթականութեանց հեղինակներուն բուն նպատակներուն պարզապէս փառափառ եւ վասն մեր օրային լինելը, եւ թէ կանխաւ որպիսի եւ որքան պատրաստութիւնք կտեսնեն մտադրեալ գաղթականութիւնքը

յաջողեցնելոյ համար՝ երկպառակութիւնք եւ իրերահակառակ թշնամութիւնք յուզելով տեղական բնակիչ՝ թէ իշխող եւ թէ հպատակ ազգաց մէջ, մի քանի անձինքը գործիք վարձելով՝ ժողովրդեան յուսահատութեանց եւ գրգռութեանց համար որոգայթներ կլարեն, որպէս զի յետոյ ինքնին պարտաւորուին փախչել, եւ եթէ ոչինչ հնարք եւ միջոց եւս չգտնուի, իբրեւ Գէլի բռնութեամբ եւ այլ միջոցներով կքըչեն եւ կտանին: Ապա թէ ոչ՝ ժողովուրդը շատ գժուար կշարժի իւր հայրենիքէն եւ բնակութենէն այլ տեղ փոխադրուելոյ համար, եւ յաւետնորա արտը՝ փոքրիկ գոմը այնքան քաղցր եւ թանկագին են նորա համար՝ որ երբէք չուզեր զայնս փոխանակել հեռու տեղ գտնուած մի պալատի հետ անգամ:

Եւ ինչո՞ւ համար պիտի փափաքի գաղթել այլ տեղ՝ երբ հայրենիքը եւ բնակած տեղը հանգիստ է, իւր կրօնի՝ լեզուի եւ ազգութեան դէմ ոչինչ հալածում չկայ, անձը՝ ընտանիքը՝ ստացուածքը ապահով է. եթէ մասնաւոր զեղծում եւ հարստահարութիւնք եւս լինին՝ աւելի նշանակութիւն չունին. — որ ծովն է որ ալիք չունի:

Գրամական հարստութիւն ունեցողին համար գուցէ աւելի ծանր եւ գառն չլինի այլ տեղ գաղթելը, սակայն կալուածներով եւ այլ տեսակ գոյքերով եւ անասուններով հարստութիւն ունեցողն՝ մասնաւոր թէ ազգատներն կարող են, եւ ի՞նչ կքաշեն նոյն իսկ եթէ մի ժամու ճանապարհ հեռաւո-

բութեամբ տեղ անգամ՝ փոխադրուին, Ի բաղանիս կամ գրացւոյն այցելութեան երթալոյ չնմանիր գաղթականութիւնն: Թողումք յիշել կորսնցնելիք կամ կորսնցուցած կալուածքը՝ գոյքը եւ ինչքը՝ որոց ամեն մի կտորը աղքատին համար մեծ գին եւ նշանակութիւն ունի. երեւակայեմք միայն այսքանը՝ որ նոքա կարեւոր պատրաստութիւնքը չեն կրնար տեսնել, եւ թշուառ գրութեամբ երկար ճանապարհներ բռնելի ոտքով կը չափեն, գլուխները բաց՝ մարմինքը գրեթէ մերկ՝ փորերը քաղցած, կարողութիւնքը հատած են քալելէն՝ մանաւանդ պառաւներունը, ստնդիացէն սկըսեալ երախայք մինչեւ վեց տարեկան զաւակունքը՝ առնուազն 3 — 4 անձինք՝ չեն կարող քալել, ծնողքն փոխ առ փոխ եւ շարունակ պիտի գրկեն կամ պիտի շալակեն, մի քանի պատառոտուն կապոց ունին շալակներումն. անձրեւ՝ կամ ձիւն կգայ, ցուրտ է, ճանապարհները ցելի է՝ ոտքերը առաջ չեն երթար, եղանակներէն կտազնապին, զաւակունքը հաց կուղեն, հաց չունին եւ մոռալ կամայեն, հազիւ ծառերու ներքեւ կպատսպարուն եւ տեղ տեղ ցելներու մէջ են, հիւանդութիւնքը կյաճախեն, դեղ եւ դարման չկայ. ի ճանապարհին ծննդաբեր եղած են, ոչ վրան կայ՝ ոչ ծածկոյթ եւ ոչ խնամք. իւրեանց սիրելիք վախճանած են, այնպիսի գրութեան մէջ են՝ որ թաղող չկայ, ծնողքն կվախճանուին՝ որը մնացած մանկանց ո՞վ պիտի խնամք տանի: Կան հիւանդներ, կամ թէ անուի բոլորը հիւանդ են, փողոցներում եւ պատերու

ներքեւ ցանուցրիւ մնացած են, մէկը չկայ որ խնամէ կամ այս ու այն կարիքը մտաւորով հոգայ, իրենք իրենց կհեծեն՝ կհառայեն՝ կան եւ շատեր ահովախով մահուան չարաչար զոհ կերթան. Իսկխառնաշփոթ . . . միջոցներում եւ տեղերում պատահած գաղթականութեանց մէջ աւելի դառնագոյն եւ ծանրագոյն հարուածներ կան, վասն զի ետեւէն հալածող կայ եւ չէ կարող հանդարտ երթալ եւլն, որոց ամեն մի թշուառութիւնքը եւ անցքերը նկարագրելը ամեն զգայուն սրտի գործ չէ: Երբ ի լրումն ամենայնի աւելցուցէք սոցա վերայ այն դժբաղդութիւնը եւ թշուառութիւնը՝ որ բաղումք՝ զոր օրինակ մի ընտանիք տասն հոգիով կը մեկնի իւր տունէն, ու մինչեւ որոշեալ մի տեղ հասանելը՝ հազիւ 8 - 5 - 4 - 3 եւ մի անձն կմնայ, եւ շատ ընտանիք եւս ի ճանապարհին կը ջնջուին, այնպէս որ մինչեւ որոշեալ տեղը հասանելը՝ մի հոգի անգամ ողջ կամ կիսակենդան չեն մնար:

Գ.

Արդ այսօրինակ թշուառ եւ ողորմելի գաղթականութեանց մէջ Հայոց եկեղեցին ինչ կամ որպիսի՞ արդիւնք կակնկալէր տեսնել կամ տեսած է:

Երբ գաղթականութիւնը Հայոց կրօնի՝ լեզուի՝ ազգութեան եւ ազգային յատկութեանց անահովութեան համար չէ, յայտնի բան է՝ որ Հայոց Եկեղեցւոյ տեսած արդիւնքն եւս է Դ. Դայն ծանր հարուածներ եւ կորուստներ կրել:

Վասն զի երբ Հայաստան՝ մեր բուն եւ հարազատ հայրենիք կըզրկուի իւր հարազատ որդւոց բնակութենէն, շատ հայախումբ քաղաքներ՝ գիւղեր եւ ավաններ կգատարկուին եւ օտարազգիք կփոխանակեն՝ այնպէս որ այսօր ոմանք կկանխածին թէ այս ինչ կամ այն ինչ կողմը եւ տեղը Հայաստան չէ, որովհետեւ շատ Հայ չկայ. երբ գաղթականութեամբ տեղափոխուող Հայք մինչեւ մի որոշեալ կողմում գետեղուիլը՝ գահադան պատճառներով չարաչար նեղութեամբ կհիւանդանան եւ կմեռնին, այնպէս որ շատ անգամ գաղթողներուն կէսը հազիւ որոշեալ տեղը հասած է եւ հասնողներն եւս մինչեւ որ օգոյն ընտելանան՝ դարձեալ ըստ բաւականին ջարդուած են կամ պիտի ջարդուին, որով Հայոց թիւը եւ աճումը հետզհետէ եւ արագ արագ նուազած է եւ հարուածուած. երբ օտար եւ հեռու երկիրներում ցան եւ ցիր՝ եւ առանց մի աեղ ամիտի մընալոյ կգաղթեն, հետզհետէ օտար ազգաց հետ ընտելանալով եւ ընտանեանալով՝ տակաւ առ տակաւ հայութենէ կհեռանան, այսօր լեզուն՝ վաղիւ ազգութիւնը՝ միւս օր կրօնը կմոռանան, հետեւաբար նոցա սերունդը օտար ազգաց հետ ի մի կձուլուի. երբ օտար եւ հեռու երկիրներ գաղթելով՝ թէ քահայք եւ թէ ժողովուրդն մեր Ազգ.՝ եկեղեց. Վարչութեան մերձաւոր հսկողութենէն հեռու մնալով՝ ինքնին քմահաճոյ օտար սովորութիւնք եւ ծէսեր եւն, կպատուաստեն մեր եկեղեցւոյ մէջ, բուն հայկականը կմոռանան կամ

կանարգեն, եւ եկեղեցին տակաւ առ տակաւ խանգարուելով եւ խառնաշփոթ վիճակ ստանալով՝ հետեւաբար հայկականէն կօտարանայ եւ օտար տարերաց մէջ կխառնուի եւ կանհետանայ. թողումք դեռ ուրիշ նշանաւոր եւ Հայոց համար կենսական շատ հանգամանքները, որք Հայոց եկեղեցւոյ հետզհետէ նուազման եւ անհետ կորստեան կառաջնորդեն, այս ամենը Հայոց եկեղեցւոյ եւ Ազգի համար բարի՞ արգիւնք եղած է եւ կհամարուի, եւ երբէք ի գաղթականութենէ մեր եկեղեցւոյ համար բարիք յուսալ ներելի է՝ եթէ ըստ պառնայից մի ծանր վտանգի մէջ չերելիր ի գաղթականութիւն գիմել հըրապուրուելոյ համար, որպէս զի երկուց չարեաց փոքրագոյնը ընտրել կշուելով՝ մեր խիղճերը հանդարտեցնեմք:

Լեհաստան, Հնդկաստան եւ նմանօրինակ հեռաւոր եւ օտար վայրեր եւ ի նոսին երբեմն եւ այժմ գտնուած Հայոց վիճակները բաւական են զմեզ համոզելոյ համար, զի մեր հարազատ եւ նուիրական հայրենիքէն հեռանալով՝ աւելի կփութացնեմք մեր Ազգութեան եւ եկեղեցւոյ վտանգը եւ կորուստը. թող որ այսօր ըստ մեծի մասին ցանուցիր եւ փոքր փոքր խմբեր կազմելով՝ այս եւ այն կողմեր՝ օտար եւ հեռու տեղեր, զանազան օտար եւ խառնուրդ սովորութեամբք՝ բնութեամբք եւ յատկութեամբք պատուաստուած՝ ինչպէս նաեւ եկեղեցական եւ կրօնական արարողութիւնք՝ ծէսեր եւն խանգարուելով՝ մեր եկեղեցւոյ եւ Ազգի վիճակը տա-

բորինակ եւ ցաւալի մի դիրք ստացած է, եւ ընդհանրապէս մի բարեկարգութիւն եւ միաձեւ ուղղութիւն տալոյ անհրաժեշտ կարեւորութիւնը որքան ծանր եւ գոյնարին կացութեան ենթարկուած է:

Երբ այս ամենը կտեսնեմք, կարելի է միթէ իբարին յիշել նաեւ այն ամեն անձինքը՝ որք մեր ազգակիցներէն լինելով մեր ազգի ի դանազան տեղիս գաղթելոյն կամ գաղթել տալոյն հեղինակներ դարձած են, իւր հարազատ հայրենիքէն մերկացուցած եւ օտար աստեղաց ազգեցութեանց եւ կրից մատնած են: Աւելին քան զայս՝ թող ողջամիտ եւ զգայուն Հայք ինքնին խորհին՝ դատեն եւ պատասխանեն:

Վ. Ե. Մ.

ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԱՅԼԵԻՄՅԸ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ *).

ՈՐՔ ԻՆՉՊԷՍ ԿԱՐԾՈՒՄ ԵՆ՝ ՆԿԱՐՈՒԱԾ ԵՆ
ԻՒՐ ԿԵՆԴԱՆՈՒԹԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ
ԵՒ ԻՒՐ ԻՍԿ ԴԼՄՔԻՅ:

1. ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՊԱՏԿԵՐԻ
ՄԱՍԻՆ, ՈՐԸ ՆԿԱՐԵՅ ԻՆՔՆ *).

Այս հրաշալի պատկերի պատմութիւնը զբաղեցրել է շատ հեղինակներին

գրիչը, որք՝ չնայելով իւրեանց հնութեան, բազմութեան եւ անձնական արժանաւորութեանց վերայ՝ չկարողացան այնու ամենայնիւ ազդել այն բոլոր հաւատարմութիւնը, որը ցանկալին էր այս հարցի մասին: Սա այն պատկերն է, որը Փրկիչը՝ ասում են՝ ուղարկեց Եգեփիայի թագաւոր Աբգարին ի հետեւումն նամակագրութեան, որը բացուած էր այս թագաւորի եւ մեր Փրկիչի մէջ: Սոյն նամակագրութիւնը աւելի շատ ազմուկ յարոյց գիտնականների մէջ՝ քան թէ նոյն իսկ պատկերը. սա եղաւ առարկայ բազմաթիւ հետազոտութեանց եւ վիճարանութեանց, մանաւանդ նորագոյն հեղինակների կողմից: Ուստի պատշաճ է յառաջ բերել նախ այս հարցը, որովհետեւ սա մեզ կհասցնէ հարկաւորաբար մինչեւ պատկերի պատմութիւնը, որին գլխաւորապէս նուիրած է սոյն յօդուածը: Տեղեկութիւնները, նկատողութիւնները, մանրամասնութիւնները, որը մենք ժողովեցինք զգուշութեամբ եւ հոգացողութեամբ հին եւ նոր հեղինակներից, մեզ յուսադրում են որ՝ սոյն պատմութիւնը չիլինի բոլորովին զուրկ հետաքրքրողականութիւնից, թէեւ չէ պարունակում իւր մէջ՝ մենք այս խոստովանում ենք բացարձակապէս՝ ոչինչ համոզեցուցիչ յատկութիւն գործիճը մարտութեան վերաբերութեամբ: Սկսենք մեր պատմութիւնը:

(*) Տես Արարատ ամս. թիւ 2:

(**) Դր դիճեռան պոսրեկ դր ժեզիւ քրի, քր լ'ուն կրօւ ալօւր եսե կզգեկիսեկ դր սուն վիվան, Կ սիւր սա պրօպր ժիզիւր. — 1. Դիւ պոսրեկ դր ժեզիւ քրի պեկ պար լիւյի մեմ:

ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՀՐԱՇԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆԿ ՀԱՄԲԱԼԸ ԽԱՐԱԾՈՒԵՅԱԼ ՈՋ ՄԻԱՅՆ ՀՐԷԱՍՏԱՆՈՒՄ ԵՒ ԻՒՐ ՄԵՐՃԱԿԱՅ